used in foreign legal systems are described, such as: market value, third party sale (liquidation) value and going concern value. It was proved that the studied standards can be used as a boundary and fixed.

Key words: mandatory sale of shares, squeeze-out, mandatory sale price of shares, fair value of shares, majority shareholder, minority shareholder, joint stock company.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.29

УДК: 346.9

Л.А. КОРУНЧАК

Лариса Анатоліївна Корунчак, *кандидат юридичних наук, доцент Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ*[*]

ORCID: 0000-0001-8467-5387

ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАВОВА ПРИРОДА

Постановка проблеми. Останніми роками велика увага приділяється регламентації заходів процесуального примусу. особливо нагальним це питання стало після прийняття в жовтні 2017 р. нових редакцій низки кодексів з метою уніфікації вітчизняного процесуального законодавства (зокрема, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративне судочинство).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеній проблематиці присвячені роботи В.В. Бутнєва, А.Т. Комзюка, К.В. Куцика, С.М. Смокова, В.В. Резнікової, Ю.О. Ровинського та ін. Зокрема, здійснювались дослідження визначення поняття процесуального примусу в цивільному процесі, заходів процесуального примусу. Водночас питання природи заходів процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві, визначення їхньої суті з позицій синергетичної методології не висвітлювались.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження можливості застосування синергетичної методології при вивченні правової природи заходів процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи поняття процесуального примусу, одразу зазначимо, що він характеризується загальними ознаками, притаманними державному примусу, оскільки є одним із його видів. За позицією А.Т. Комзюка державний примус, з одного боку, розглядається як одна з невід'ємних складових здійснення державної влади, як її засіб (метод), а в кінцевому результаті – як основна ознака держави і правової системи в цілому. З іншого боку, цей примус – не самоціль, він є наслідком певної поведінки різних соціальних суб'єктів, поведінки, яка відхиляється від вимог правових норм, становить загрозу відносинам, що цими нормами регулюються й охороняються, і застосовуються з метою усунення такої поведінки[1]. Іншими словами, державний примус має подвійну природу, зумовлену його зв'язком із державою і державною владою та наслідковим характером від вчинення порушення правових норм.

К.В. Куцик серед ознак державного примусу відмічає його правовий характер, оскільки такий примус здійснюється на підставі та в рамках права; спрямованість на охорону та відновлення порушених прав та інтересів учасників процесу; специфічну форму правозастосовної діяльності спеціально уповноваженого державного органу (суду); примусовий характер, оскільки застосовується всупереч волі і бажанню відповідних суб'єктів та є впливом на їхню свідомість і поведінку[2].

Таким чином, процесуальний примус, як різновид примусу державного, має подвійну природу; правовий та примусовий характер; специфічну форму правозастосовної діяльності; застосовується спеціально уповноваженим державним органом; спрямований на встановлення та дотримання гомеостазу прав та інтересів учасників процесу.

Разом із тим заходи процесуального примусу мають свої особливості. Як підкреслює С.М. Смоков, заходи процесуального примусу застосовуються в судовому засіданні та носять процесуальний характер[3].

Під час розгляду справи примус застосовується досить рідко. На думку В.В. Бутнєва, у механізмі правового регулювання процесуальних відносин примус не займає провідного місця з тієї причини, що необхідність у його застосуванні виникає лише тоді, коли у цьому механізмі відбуваються зрив, збій, який необхідно усунути за допомогою заходів державного примусу. Він застосовується на основі закону у конкретних, індивідуальних відносинах, що (у своїй більшості) виникають у зв'язку з правопорушеннями і застосуванням санкцій[4]. Із синергетичної точки зору примус застосовується у разі виникнення певного хаосу в системі під час розгляду справи через невиконання нормативно встановлених правил, недобросовісне виконання

© Л.А. Корунчак, 2020

[*] ***Larysa Korunchak,*** *Ph.D. in Law, Associate Professor of Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs*

обов'язків, зловживання учасниками справи своїми правами, створення ними протиправних перешкод у здійсненні судочинства, тобто внаслідок збільшення в системі судочинства рівня ентропії. Намагаючись зменшити ентропію, щоб зберегти нормативно встановлений порядок, система змушена направити сили на припинення порушення процесуальних норм учасниками процесу, застосовуючи для цього спеціально визначені заходи.

Заходи процесуального примусу регламентовано в цивільно-процесуальному, господарсько-процесуальному, адміністративно-процесуальному законодавстві. Зокрема, у цивільному процесі цей інститут використовується досить давно. Для господарського ж судочинства він досить новим, включеним у теперішню редакцію Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ) у зв'язку з уніфікацією кодексів наприкінці 2017 р. Саме поняття процесуального примусу добре висвітлене наукою цивільного процесуального права, тому, оскільки зазначена галузь є материнською, історично першою стосовно господарського процесуального й адміністративного процесуального права, то наявні теоретичні напрацювання щодо її правових інститутів можуть використовуватись і в суміжних з нею галузях права, зрозуміло, враховуючи особливості кожного із процесів.

Як зазначає К.В Куцик, примус, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства, має свої, притаманні лише йому особливості, зумовлені юридичною природою цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема: 1) метою застосування цивільного процесуального примусу є реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді, а також припинення правопорушень, які протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства та (або) порушують права й інтереси учасників процесу; 2) цивільний процесуальний примус має місце у разі, коли авторитету закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів недостатньо; 3) процесуальний примус у цивільному судочинстві проявляється у вигляді застосування відповідних заходів, тобто здійснюється у певній, передбаченій законом, процесуальній формі. Крім того, цивільний процесуальний примус повинен мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу. При цьому загальна спрямованість примусу повинна визначатися завданнями судочинства як справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави[5]. Іншими словами, щоб ефективно справлятися з ентропією в системі судочинства, процесуальний примус має бути близьким до природи самої системи, узгоджуватись з відповідними діючими в ній правовими нормами та інститутами.

Частиною 2 ст. 44 ЦПКУ, ч. 2 ст. 43 ГПКУ визначено, що залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню судочинства, зокрема:

1) подання скарги на судове рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Як зазначає В.В. Рєзнікова, аналізуючи зміст ст. ст. 133–135 ГПК України, можна сформувати перелік підстав застосування заходів процесуального примусу:

– порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень судді (головуючого судді);

– неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин;

– невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;

– зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству;

– неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;

– невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;

– порушення заборон, встановлених ч. 10 ст. 188 ГПК України (під час врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис)[6].

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У господарському процесі застосовують такі заходи процесуального примусу, як попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, штраф. Зокрема, ч. 1 ст. 132 ГПКУ до заходів процесуального примусу віднесено попередження (ст. 133), видалення із залу судового засідання (ст. 133), тимчасове вилучення доказів для дослідження судом (ст. 134), штраф (ст. 135). У цивільному та адміністративному процесі, крім перелічених заходів, застосовується також привід (ст. 147 ЦПКУ, ст. 148 КАСУ).

Отже, процесуальний примус включає різні за ступенем правові обмеження, оскільки повинен мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин, щодо яких застосовується, бути оптимальним за результатами свого правового впливу.

Заходи процесуального примусу можуть застосовуватись як до сторін, так і до інших учасників судового процесу та їх представників, у тому числі до перекладачів, судових експертів, спеціалістів та інших осіб у випадку порушення ними процесуального законодавства. Застосування заходів процесуального примусу не є кінцевою метою судовою процесу. Воно є засобом для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та для запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Таким чином, застосування інституту заходів процесуального примусу під час судового розгляду сприяє дотриманню сторонами та учасниками процесу своїх процесуальних обов'язків, недопущенню маніпулювання судовою системою та створює умови для більш швидкого і результативного розгляду справ.

Між науковцями досі тривають дискусії щодо співвідношення понять процесуального примусу та процесуальної відповідальності. У теорії права поняття юридичної відповідальності розуміється як передбачені санкціями норм права несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких зазнає особа за вчинення правопорушення.

Ознаками юридичної відповідальності є такі: 1) передбачає настання несприятливих наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру; 2) до юридичної відповідальності притягуються за вчинення правопорушення; притягнення здійснюється лише за наявності юридичних, фактичних та процесуальних підстав; 3) застосовується лише до деліктоздатних суб'єктів; 4) притягнення до юридичної відповідальності зазвичай здійснюється уповноваженими на це суб'єктами шляхом правозастосування; 5) настання несприятливих наслідків, передбачених санкціями норм права, забезпечується можливістю застосування державного примусу. При цьому йдеться не тільки про відновлення порушеного права постраждалої особи, а й про покарання правопорушника[7].

Водночас, не зважаючи на те, що можливість застосування державного примусу є однією із ознак юридичної відповідальності, застосування заходів процесуального примусу у жодному разі не має за мету покарання винних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 143 ЦПКУ метою застосування заходів процесуального примусу є спонукання відповідних осіб до: 1) виконання встановлених в суді правил; 2) добросовісного виконання процесуальних обов'язків; 3) припинення зловживання правами; 4) запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Аналогічні норми містяться у ст. 131 Господарського процесуального кодексу України та ст. 144 Кодексу адміністративного судочинства України. Отже, особливістю заходів процесуального примусу є те, що обмеження, які ними передбачені, мають за мету спонукати певних осіб до належного виконання ними своїх обов'язків, неприпустимості зловживання своїми процесуальними правами, забезпечення встановленого порядку здійснення судочинства. Застосування цих заходів передбачає втручання у сферу процесуальних прав учасників процесу та у сферу їх особистих прав виключно з метою відновлення й дотримання встановлених процесуальним законом правил та більш швидкого розгляду справи судом. Виходячи із зазначеного, передбачені заходами процесуального примусу обмеження не є заходами відповідальності, оскільки не мають її ознак.

Висновки. Процесуальний примус, як різновид примусу державного, має подвійну природу; правовий та примусовий характер; специфічну форму правозастосовної діяльності; застосовується спеціально уповноваженим державним органом; спрямований на встановлення та дотримання гомеостазу прав та інтересів учасників процесу. Разом із тим заходи процесуального примусу мають свої особливості. Із синергетичної точки зору примус застосовується системою завдяки властивій їй здатності до самоорганізації у разі виникнення певного хаосу під час розгляду справи через невиконання нормативно встановлених правил, недобросовісного виконання обов'язків, зловживання учасниками справи своїми правами, створення ними протиправних перешкод у здійсненні судочинства, тобто внаслідок збільшення в системі судочинства рівня ентропії.

Намагаючись зменшити ентропію, для збереження нормативно встановленого порядку система змушена спрямувати сили на припинення порушення процесуальних норм учасниками процесу, застосовуючи для цього спеціально визначені заходи. Щоб ефективно справлятися з ентропією в системі судочинства, процесуальний примус має бути близьким до природи самої системи, узгоджуватись з відповідними діючими в ній правовими нормами та інститутами. Для досягнення цієї мети процесуальний примус передбачає різні за ступенем правові обмеження (заходи), що відповідають рівню напруженості, яка виникає в системі під час розгляду справи при порушенні встановленого порядку. Ці обмеження мають спонукати певних осіб до належного виконання ними своїх обов'язків, неприпустимості зловживання своїми процесуальними правами, забезпечення встановленого порядку здійснення судочинства, відновлення й дотримання встановленого процесуального порядку, недопущення хаосу й ентропії в системі під час здійснення судочинства і в жодно-

му разі не мають за мету покарання порушників, тому заходи процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві за своєю правовою природою не є заходами відповідальності.

---

[1] Комзюк А.Т. Державно-владний аспект адміністративного примусу. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2000. № 4. С. 135.

[2] Куцик К.В. Щодо визначення поняття процесуального примусу в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Ужгород, 2016. № 41. Т. 1. С. 118 (Серія «Право»).

[3] Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 628. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_100

[4] Бутнев В.В. Гражданская процессуальная ответственность. Ярославль: ЯрГУ, 1999. С. 49.

[5] Куцик К.В. Заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. С. 70.

[6] Рєзнікова В.В. Заходи процесуального примусу. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні:* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18–19 жовтня 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 158.

[7] Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. С. 255–256.

Резюме

Корунчак Л.А. **Заходи процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві: правова природа.**

Статтю присвячено поняттю та підставам застосування заходів процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві, правовій природі цих заходів із синергетичної точки зору. Застосування заходів процесуального примусу в жодному разі не має за мету покарання порушників процесуальних норм, тому за своєю правовою природою заходи процесуального примусу не є заходами відповідальності.

Із синергетичної точки зору примус застосовується системою судочинства завдяки властивій їй здатності до самоорганізації і має бути близьким до природи самої системи, узгоджуватись з діючими у ній правовими нормами та інститутами.

Ключові слова: заходи процесуального примусу, цивільне судочинство, господарське судочинство, процесуальний примус, юридична відповідальність, синергетичний підхід, синергетика, самоорганізація.

Резюме

Корунчак Л.А. **Меры процессуального принуждения в гражданском и хозяйственном судопроизводстве: правовая природа.**

Статья посвящена понятию и основаниям применения мер процессуального принуждения в гражданском и хозяйственном судопроизводстве, правовой природе этих мер с синергетической точки зрения. Применение мер процессуального принуждения ни в коем случае не имеет целью наказание нарушителей процессуальных норм, поэтому по своей правовой природе меры процессуального принуждения не являются мерами ответственности.

С синергетической точки зрения принуждение применяется системой судопроизводства благодаря присущей ей способности к самоорганизации и должно быть близким к природе самой системы, согласовываться с действующими в ней правовыми нормами и институтами.

Ключевые слова: меры процессуального принуждения, гражданское судопроизводство, хозяйственное судопроизводство, процессуальное принуждение, юридическая ответственность, синергетический подход, синергетика, самоорганизация.

Summary

Larysa Korunchak. **Measures of procedural enforcement in civil and economic legistation: legal nature.**

The article deals with the notion and grounds of using measures of procedural enforcement in the civil and economic legislation, to the legal nature of these measures synergetic perspective. It is noted, that the definition of the procedural enforcement is better given in the civil procedural law because exactly this branch is historically the first, "mother" of the economic and administrative procedural law; that's why evident theoretical works related to the different institutions of the civil procedural law can be used in the neighboring branches as well taking into consideration the peculiarities of each process. The application of the procedural enforcement provides the interference into the sphere of the procedural rights of the participants of the process and in the sphere of their personal rights with the purpose to renew and adhere to the rules prescribed by the procedural law and for a quick case solution by court and in no case intends to punish those who break procedural norms, so the limits, provided with the procedural enforcement don't have the signs of liability.

From the perspective of synergistic, enforcement is used by the system due to its inherent ability to self-organize in case of some chaos during the case due to non-compliance with regulations, failure of duties, abuse of rights, creating obstacles to justice, ie due to increase in the level of entropy in the judicial system. In order to effectively deal with entropy in the judicial system, procedural coercion must be close to the nature of the system itself, consistent with the relevant legal norms and institutions.

To achieve this goal, procedural enforcement provides for different degrees of legal restrictions (measures), corresponding to the level of tension that arises in the system during the proceedings in violation of established proceedings.

Key words: measures of procedural enforcement, civil legislation, economic legislation, procedural enforcement, juridical liability, synergetic approach, synergetics, self-organization.